

Echt crisis in de taalkunde?

Jan Nuyts, Universiteit Antwerpen

Samenvatting

Deze discussiebijdrage is een reactie op het opiniestuk over ‘Crisis in de taalkunde?’ van Freek Van de Velde en Joop van der Horst. Het betoogt dat de huidige situatie in de taalkunde misschien iets minder dramatisch en vooral heel wat minder uitzonderlijk en zorgwekkend is dan deze auteurs suggereren.

Abstract

This discussion note is a reaction to the opinion article ‘Crisis in de taalkunde?’ by Freek Van de Velde and Joop van der Horst. It argues that the present state of the art in linguistics may be less dramatic, and is certainly less exceptional and alarming, than is suggested by these authors.

Met de aanhef van de bijdrage van Freek Van de Velde en Joop van der Horst kan niemand het oneens zijn: dat het niet goed gaat met de taalkunde in het hoger onderwijs in Vlaanderen staat als een paal boven water. Wie als docent taalkunde kan terugblikken op een wat langere onderwijs carrière heeft aan den lijve ondervonden dat zowel het aantal als het niveau van de studenten die kiezen voor taalkunde als afstudeerrichting in de laatste decennia drastisch is afgenomen. Zo wordt het ook alsmaar moeilijker om studenten uit eigen huis of uit een Vlaamse zusterinstelling te rekruteren voor ‘promotieonderzoek’ – je moet daarvoor steeds vaker beroep doen op internationale bronnen. Zeker voor neerlandistisch onderzoek is dat een substantieel probleem, aangezien het aanbod daarmee bijna gehalveerd is (Nederland blijft nog als bron). Van de Velde en van der Horst noemen een reeks mogelijke oorzaken voor die tanende belangstelling. Een element dat daar misschien nog aan kan worden toegevoegd is de verminderde aandacht in het secundaire talenonderwijs voor grammatica, en voor richtingen als Latijn en Grieks waarin grammatica hoe dan ook centraal staat. Middelbare scholieren weten nauwelijks dat er zoiets bestaat als taalkunde/taalanalyse. Hoe kan je er dan voor kiezen als universitaire studierichting?

Wel nog twee bedenkingen bij deze observaties. Ten eerste, is dit enkel een probleem voor de taalkunde? De STEM-campagne om meer leerlingen richting ‘harde’ wetenschappen te krijgen – een van de mogelijke oorzaken die Van de Velde en van

der Horst aanhalen voor de flauwte in het universitaire taalkundeonderwijs – is er net gekomen omdat er onvoldoende belangstelling was voor die disciplines. Hebben we dus niet veeleer te maken met een toenemende afkeer bij de jonge generaties voor ‘wetenschap’? Leerlingen die voor een universitaire opleiding taal- en letterkunde kiezen (en dat zijn er niet weinig, en naar verhouding wellicht niet minder dan dertig jaar geleden) komen sowieso in contact met taalkunde. Voor die jongeren geldt het argument ‘onbekend is onbemind’ dus zeker niet. Niettemin kiest een steeds groter percentage van hen – met inbegrip van de allerbesten – in de loop van de opleiding voor de richting literatuurstudie, niet voor de taalkunde. Ook dat was dertig jaar geleden anders, en het gevoel dat je erbij krijgt als docent die dit beslissingsproces van nabij volgt, is dat het het ‘hard wetenschappelijke kantje’ van de taalkundelessen is dat er te veel aan is.

Ten tweede, is de malaise in het universitaire taalkundeonderwijs een algemene/internationale tendens, of is het veeleer een specifiek Vlaamse kwestie? Ik hoor buitenlandse collega’s niet echt vaak klagen over eventuele bloedarmoede in hun studentenpopulatie, of over problemen met het rekruteren van doctoraatsstudenten, zelfs niet in Nederland.

Ongeacht die kwesties, is het echter de vraag of de situatie in het universitaire taalkundeonderwijs een relevante indicator is voor de ‘gezondheidstoestand’ van de taalkunde als wetenschap. Op lange termijn kunnen er mogelijk effecten zijn, als er uiteindelijk onvoldoende veelbelovende wetenschappers in de taalkunde terecht zouden komen. Maar de huidige situatie in de taalkunde als wetenschap kan hoogstens beïnvloed zijn door de onderwijssituatie twintig of dertig jaar geleden (en die was alvast in Vlaanderen toch niet zo slecht, en in ieder geval veel beter dan vandaag). Met de huidige onderwijssituatie heeft ze echter geen uitstaans.

Wat die gezondheidstoestand van de taalkundige wetenschap op zich betreft, zijn er toch een paar kanttekeningen te plaatsen bij de ‘onheilstijding’ van Van de Velde en van der Horst. Misschien is de essentie van de onderstaande beschouwingen niet zo verschillend van de boodschap die de auteurs willen overbrengen, en is het vooral een kwestie van een ander perspectief, en een wat optimistischere insteek. Maar toch.

Er zit enigszins een conflict in de bijdrage van Van de Velde en van der Horst: aan de ene kant betwijfelen de auteurs dat de taalwetenschap nog een toekomst heeft, maar anderzijds zien ze er toch een toekomst voor, maar dan in een andere vorm. En die andere vorm, dat is dan niet meer ‘de taalwetenschap’. (Het conflict zit mooi samengevat in het lange citaat van van der

Horst in paragraaf 4). Het klinkt als: de taalwetenschap is dood, lang leve de taalwetenschap.

De knoop van het verhaal zit in de kwestie: wat is ‘de taalwetenschap’? Is de taalwetenschap van de Indogermanisten die van Leonard Bloomfield en Noam Chomsky? Is die van Chomsky die van Joseph Greenberg? Is die van Greenberg die van Steve Levinson?

Het antwoord op de vraag kan je afmeten aan de mate waarin sommige van de grote mijlpalen uit het verleden die Van de Velde en van der Horst in hun eerste paragraaf opsommen, effect hebben op het huidige taalonderzoek. Velen kennen de eerste Germaanse en de Hoogduitse klankverschuiving, of de wet van Wackernagel, omdat ze er in hun universiteitsopleiding ingestampt zijn. (Of dat ook zo is voor de wet van Zipf, bv., is maar de vraag.) Maar wat betekenen ze nog voor de manier waarop we op dit ogenblik aan taalkunde doen? Wat zijn de blijvende gevolgen van de ontcijfering van het Hettitisch of Linear B? Niemand betwist dat dit allemaal mijlpalen zijn (hoewel sommige meer dan andere), die substantieel hebben bijgedragen aan onze kennis over taal. Maar zijn ze nu nog meer dan items in een geschiedenisboek?

Bij de net genoemde mijlpalen gaat het om verworven kennis over taal. Bij een aantal andere hoogtepunten van Van de Velde en van der Horst gaat het eerder om verworven inzichten. Of misschien beter, om stellingen die behoorlijk wat stof hebben doen opwaaien en zo het inzicht hebben veroorzaakt dat er een probleem bestaat dat moet worden opgelost – maar het is maar de vraag of er van de oorspronkelijke stelling nog veel overblijft. De analyse van aspect van Vendler is befaamd, vooral ook omwille van de vele problemen die ze oproept, en ze heeft dus niet zo veel getrouwe volgelingen meer. Is de metafoorthorie van Lakoff en collega’s veel verder geraakt dan het uitlokken van massa’s vaak steriel en repetitief onderzoek, dat inmiddels stilaan aan het stilvallen is en daarmee mogelijk op een dood spoor is terechtgekomen? Wie behalve een kleine harde kern hardnekkigen gebruikt de relevantietheorie van Sperber en Wilson nog?

Wat deze vaststellingen signaleren is dat de taalwetenschap van vandaag niet die van honderd jaar geleden, of zelfs die van dertig jaar geleden, is. En die van binnen dertig jaar zal dus ook niet die van vandaag zijn.

Er zit de laatste dertig jaar trouwens misschien toch wel wat meer leven in de brouwerij dan Van de Velde en van der Horst suggereren. Ook op dat vlak is er iets van een paradox in hun verhaal: enerzijds zien ze geen noemenswaardige mijlpalen (paragraaf 1), maar anderzijds noemen ze er dan toch een aantal (paragraaf 2). Dat je niet even gemakkelijk mijlpalen kan noemen voor de

laatste dertig jaar is op zich niet zo verbazingwekkend: een discipline heeft tijd nodig om te beseffen dat bepaalde inzichten belangrijk zijn. Maar zoals paragraaf 2 van Van de Velde en van der Horst ook toont, ze zijn er wel degelijk. En er zijn er zelfs meer dan daar vermeld.

Om één voorbeeld te geven, dat Van de Velde en van der Horst zelf ook cursorisch vermelden zonder het een hoogtepunt te noemen, en dat meteen illustreert dat de twijfels die de auteurs formuleren bij het belang van sommige recente bevindingen misschien niet terecht zijn: het mag dan waar zijn dat het grammaticalisatie-onderzoek teruggaat op vroegere inzichten van Meillet (en van Jerzy Kurylowicz), maar de echte exploratie van het fenomeen, en dus de ontdekking van de omvang en systematiciteit ervan, is pas gebeurd vanaf de jaren 90. (De gerelateerde ontdekking van het proces van (inter)subjectificatie is trouwens minder evident een ‘afkijken’ van eerdere inzichten.) Die exploratie heeft het diachrone taalonderzoek bovendien niet alleen een stevige heropleving bezorgd (na de inzinking van het midden van de 20ste eeuw), maar ook op een heel ander spoor gezet dan dat van de traditionele ‘indogermanistiek’ (met veel meer aandacht voor syntaxis en semantiek, voor een veel bredere waaier van talen, enz.).

Dankzij dat grammaticalisatie-onderzoek is trouwens ook duidelijk geworden dat de materie veel complexer is dan zelfs nog bij de aanvang van de hernieuwde aandacht, einde jaren 80 begin jaren 90, werd aangenomen. Maar dat doet niets af aan het belang ervan. Dat deze mijlpaal teruggaat op veel oudere vaststellingen doet daar evenmin aan af: het doorgeven, heropnemen en herzien van eerdere inzichten is een elementair aspect van het hele wetenschapsbedrijf. Zonder accumulatie van kennis is er geen wetenschap. De situatie in het grammaticalisatie-onderzoek is dan ook niet anders dan die in sommige van de casussen die Van de Velde en van der Horst in paragraaf 2 bespreken, zoals de herontdekking van linguïstische relativiteit of de afwijzing van equicomplexiteit. Veel van de mijlpalen uit vroegere periodes die ze noemen, hebben trouwens ook ‘voorvaderen’. Om er maar enkele te noemen: de relevantietheorie van Sperber en Wilson gaat terug op Grice (zelf ook in de lijst van mijlpalen van Van de Velde en van der Horst); het transitiviteitsonderzoek van Hopper en Thompson bouwt verder op de lange voorgeschiedenis van de valentietheorie, met wortels in het werk van o.m. Charles S. Peirce einde 19de eeuw, Lucien Tesnière midden 20ste eeuw, en de vele versies van de casusgrammatica; de conversatieanalyse en de beleefdheidstheorie zijn voortgekomen uit eerdere inzichten in de ethnomethodologie en de taalsociologie, met o.m. Harold Garfinkel en Erving Goffman.

Dit laatste brengt me meteen naar een andere kwestie die Van de Velde en van der Horst opbrengen (paragraaf 4), nl. dat het taalonderzoek lijkt overgenomen te worden door andere disciplines dan de taalkunde. Zoals de auteurs ook zelf toegeven, andere disciplines zijn ook in het verleden aanwezig geweest in het taalonderzoek (zie hun voetnoot 1). Maar dat is wellicht veel meer het geval dan ze suggereren. Verschillende van de mijlpalen genoemd in paragraaf 1 gaan terug op baanbrekende inzichten uit andere disciplines. (Een aantal van de onderzoekers die ze noemen, behoren trouwens zelf tot andere disciplines. Zijn dat dan mijlpalen van ‘de taalwetenschap’? Maakt het wat uit?) De conversatieanalyse, de beleefdheidstheorie, of het werk van Labov, gaan terug op bevindingen uit de sociologie. De relevantietheorie is geïnspireerd door filosoof Grice. Ook Austin (en John Searle) en Vendler zijn filosofen. Greenberg heeft inspiratie gehaald bij de filosoof Wilhelm von Humboldt en de filosoof en literatuurwetenschapper Wilhelm von Schlegel. De logica/wiskunde is de bron van de valentietheorie (cf. Peirce), maar ook bv. van de analyse van *tempus* (Bernard Comrie, niet genoemd in het lijstje van Van de Velde en van der Horst; cf. Hans Reichenbach). Chomsky (ook niet in het lijstje van Van de Velde en van der Horst, maar of je zijn werk nu lust of niet, het is een mijlpaal) heeft de kaas gehaald in de vroege computerwetenschap (o.m. Alan Turing). Qua taalpsychologen met massale invloed op de taalkunde kan je niet enkel Bühler noemen, maar bv. ook Wilhelm Wundt, B.F. Skinner, Lev Vygotski, of Jean Piaget.

Het mag wel waar zijn dat de input van niet-taalkundigen in de taalkunde op dit ogenblik wel heel erg groot is. (Overigens: Steels, genoemd in paragraaf 2.4, is alumnus Germaanse, en heeft zijn licentiaatsverhandeling geschreven en is een hele tijd assistent Nederlandse taalkunde geweest bij Georges De Schutter in Antwerpen.) Maar dat hangt misschien wel samen met een ander inzicht van de laatste dertig jaar dat Van de Velde en van der Horst noemen (aan het einde van paragraaf 1), nl. dat taal een samenspel is van verschillende factoren, en dat er meestal geen simpele link bestaat tussen één taalkundig fenomeen en één verklaringsprincipe (cf. de illustratie van de ‘*dative shift*’ die Van de Velde en van der Horst geven). Van de Velde en van der Horst hebben het over een samenspel van ‘interne factoren’, maar die zijn ongetwijfeld vaak ook het gevolg van of hangen samen met externe factoren, van allerlei aard. Er is een groeiend inzicht dat taal geen eiland is, en dat je taal niet kan begrijpen zonder de context, ook de bredere cognitieve en maatschappelijke, in beschouwing te nemen. Klassieke grammaticamodellen, bv., kunnen daar niet (goed) mee om, de taalkunde weet er voorlopig geen raad mee. Geen wonder dat de taalanalysten ver om zich heen kijken, en dat geïnteresseerden

uit relevante andere disciplines, inhoudelijk en methodologisch, hun input leveren.

Constructiegrammatica kan je misschien wel opvatten als een soort van onbewuste paniecreactie, en een poging om ‘de meubels te redden’ door een terugkeer naar een elementair observatieniveau: denken in eenvoudige één-op-één relaties tussen vormen en betekenissen of functies, en het observeren en in kaart brengen van ‘lokale’ en kleinschalige fenomenen en hun eigenheden. Veel ‘model’ is er per slot van rekening niet aan, zoals Van de Velde en van der Horst ook (in andere termen) opmerken. Het doet allemaal wat aan als een terugkeer naar het structuralisme van de vorige eeuw.

Maar de taalkunde van de toekomst zal er anders uitzien dan die van het verleden – en dat is niet anders dan het vroeger was. Het inzicht dat alles veel ingewikkelder is dan in vroegere stadia van de taalkunde werd aangenomen betekent niet dat we met Van de Velde en van der Horst (einde paragraaf 1) mogen concluderen: ‘de grammatica valt uit elkaar; er zijn geen welomlijnde regels meer. Alles is fluïde.’ Het betekent alleen dat de grammatica van de toekomst op een heel andere leest zal geschoeid zijn, en op een andere manier zal werken. Het betekent dat de manier van denken over het taalsysteem grondig anders zal zijn. Maar dat is niet het einde van ‘de taalwetenschap’. Het betekent enkel dat de taalwetenschap opnieuw (zoals ook steeds weer in het verleden) een nieuwe fase intreedt. Een fase waarin onvermijdelijk een veel breder (en dus inherent (nog) meer interdisciplinair) perspectief op taal voorop zal staan. De kwantitatieve wende waarvan sprake in de bijdrage van Van de Velde en van der Horst zal daarbij een belangrijk hulpmiddel zijn. (Die wende is trouwens gewoon het gevolg van de digitalisering van de maatschappij, en dus van de wetenschap, die een goeie dertig à veertig jaar geleden is begonnen. De taalkunde ondergaat hier dus enkel maar de onvermijdelijke invloed van maatschappelijke ontwikkelingen.) Maar deze methodologische vernieuwing zal de kwalitatieve analyse van taalfenomenen niet overbodig maken. Het hoofddoel zal ook in de toekomst zijn te begrijpen hoe taal opgebouwd is, hoe zinnen functioneren en kunnen uitdrukken wat ze doen. In die zin zal ‘de taalwetenschap’, als de discipline die het taalsysteem probeert te doorgronden, blijven bestaan. Maar ze leert steeds weer bij, en ze gaat steeds verder vooruit. Gelukkig maar.